

те, що концепт "Доля" в розумінні українського народу ніколи не уявлявся монізматично, оскільки є хтонічною істотою і завжди базувався на принципі дуалізму, а запозичення народної системи віршування, образної та символічної систем надавало авторським поезіям особливого романтично-народницького стилю.

Традиційно українці розглядали саму особистість, яка є як творцем, так і винуватцем своєї ж "Долі". "Доля" постає "таланом", "фортуною" – засобом "сприятливих / несприятливих" обставин.

Дослідивши невеликий пласт поезії XIX ст. крізь призму фольклорного концепту "Доля", можна побачити, що висока обізнаність із українським фольклором забезпечила поетам-романтикам участь у відродженні національної самобутності свого народу, у повноцінно-

му праві утвердження народної творчості в писемній літературі.

1. Балади: родинно-побутові стосунки / упор. О. Дей, А. Ясенчук, А. Іваницький – К., 1988; 2. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1993; 3. Гайдай М.М. Слов'янська балада в її зв'язках з іншими жанрами фольклору // Розвиток і взаємовідношення слов'янського фольклору. – К., 1973; 4. Жайворонек В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006; 5. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К., 1994; 6. Послушание воле Божией – <http://serafimov.narod.ru/temmat/poslush.html>; 7. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). – Київ–Черкаси, 2004; 8. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К., 2007; 9. Українські поети-романтики: Поет.твори / Упоряд і приміт. М.Л.Гончарука. – К., 1987; 10. Франко І.Я. Жіноча неволя в руських піснях народних // Франко І. Я. Збір. тв.: У 50 т. Т. 26: Літ.-крит. праці. – К., 1980.

Надійшла до редколегії 13.09.11

І. Грищенко, канд. філол. наук

КОНЦЕПЦІЯ ЕТНІЧНОГО ІНАКШОГО В ДОСЛІДЖЕННІ МІЖЕТНІЧНОГО ПОЛІЛОГУ В НАРОДНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНИ

Розглянуто концепцію етнічного Інакшого, яка дозволить застосувати нові підходи для дослідження міжетнічного полілогу в народній прозі України. З'ясовано відмінності концептів Інший та Інакший в аспекті етнічної Інакшості.

The article is devoted to the concept of Ethnic Otherness which makes it possible to implement new academic approaches in the investigation of interethnic polylogue in the folklore prose of Ukraine. The difference between concepts of Other and Another in the aspect of Ethnic Otherhood was determined.

Динаміка взаємин між окремими індивідами, етносами, народами вимагає пошуку форм і методів налагодження взаємин між людьми, які б враховували інтереси всіх сторін у побудові повноцінного міжетнічного полілогу. Дослідження демонструють трансформацію звичної діади етнічних "свого-чужого" у фольклорну тріаду етнічних "свій-інакший-чужий", яка виводить наукові висновки на якісно новий науковий рівень. Концепт Інакшого все частіше складає предмет наукового обговорення в сучасній гуманітаристиці. Проблема з'ясування, розуміння та сприйняття Інакшого є актуальною для сучасної наукової парадигми.

О. Довгополова, досліджуючи феномени Іншого, Чужого, Відторгненого в аспекті філософії, акцентує увагу на значущості цих понять і наголошує, "що популярність звернення до них в різних сферах гуманітарного знання породжує певну плутанину та неузгодженість в їх трактуванні" [4, с. 1]. Важко не погодитись з дослідницею. Зокрема, у наукових колах до сьогодні відсутня однаковість у розмежуванні концептів Іншого та Інакшого (російською: "Другой" та "Иной"). Для проведення дослідження варто з'ясувати їх відмінності. Найкраще різницю між ними демонструє тлумачний словник В. Дала: "інакший – не такий, як цей; іншого виду; такий, який відрізняється від цього" [6]; "інший – не цей; такий самий, дуже схожий" [5]. Отже, у процесі дослідження міжетнічного полілогу в народній прозі варто використовувати концепт Інакший (М. Мід, Ю. Крістева, Т. Андрющенко та ін.) для маркування представника іншого етносу, а не Інший (М. Тьонісен, І. Фолькельт, В. Тупіцина, М. Шелер, К. Ясперс, О. Шпарга, А. Усманова, А. Демидов та ін.), яке можна охарактеризувати як проблему "Я як Інший" [8].

В. Суковата відзначає, що філософія Іншого сформувалась як самостійний напрям інтелектуальної рефлексії в другій половині XX століття. До представників теорії Іншого відносять М. Бубера, І. Левінаса, Ж.-П. Сартра, М. Фуко, Ж. Дерріду, С. де Бовуар та ін. для акцентування уваги на "суперечностях суспільства і буття, нації і гендеру, стосунків людини із суперечливістю всередині себе самої" [11, с. 88]. Питання етнічної Інакшості є предметом наукової зацікавленості А. Цали,

Є. Кретковичової, О. Тодорової, Р. Градевої О. Белової та ін. Концепт етнічного Інакшого в процесі дослідження фольклорної прози належить до малодосліджених тем. Предмет пропонованого дослідження становить специфіка етнічної Інакшості в аспекті фольклористики та встановлення загальних відмінностей концептів Інший та Інакший. Метою є визначення сутності концепту Інакший; спроба залучення концепції етнічного Інакшого в процес дослідження міжетнічного полілогу в народній прозі України.

Гатальська С. вказує на зміни пріоритетів у гуманітарній сфері досліджень: "Гадаємо, що метод ізольованого вивчення окремих типів культур нині вже вичерпав свої перспективні можливості. Він був притаманний раннім стадіям розвитку науки, доки не було усвідомлено той факт, що ми вже є досить "досвідчені", аби знати, наскільки ми є різні. Більш актуальним і плідним виявився метод паралельного вивчення та порівняльного аналізу різних культурно-історичних типів, символів і архетипів, спрямований на з'ясування не стільки того, що роз'єднує й відрізняє різні культури, скільки того спільного, надійного, універсального, що їх об'єднує" [3]. До наукової парадигми входять нові методи дослідження. Так, Т. Андрющенко пропонує в процесі дослідження Інакшості замінити вертикальні та ієрархічні зв'язки "горизонтальними та ризоматичними. Будучи запозиченим із ботаніки, де він позначає певний спосіб росту рослин, що відрізняються як від відгалуження гілок від єдиного кореня (метафаза системного мислення), так і від "пучковидного кореня". Ризома – це принципово інший спосіб росту, невпорядковане поширення множинності, рух без будь-якого домінуючого напрямку, що йде в різні боки та не дає можливості передбачити тенденції розвитку. Звідси випливає наступний методологічний принцип аналізу дослідження концепту "естетичне" в постмодернізмі – відмова від бінарних опозицій, характерних для ментальності попередніх епох" [1]. Дослідники процесу побутування культурного полілогу території Буковини як поліетнічної території акцентують увагу на тому, що "процес співіснування представників різних етносів, представників різних ет-

ноконфесій на спільному ареалі сприяє процесам асиміляції або ж пристосуванню до нових реалій. В умовах мультикультуризму антиномія "свій-чужий" втрачає виразне протиставлення та глобальне значення і переноситься на регіональний рівень культурного пограниччя, де все більшого значення набувають категорії "свійськості" та "тутешності" [2, с. 24]. Таким чином, антропоцентричний характер наукових досліджень набуває особливо вагомого значення.

Р.Капусцинський акцентує увагу на природності першої реакції людини на Інакшого: стриманість, з недовірою або просто з неприязню, а то і вороже. Протягом історії люди наносили одне одному занадто багато болю, щоб могло бути інакше. Тому навіть окремі цивілізації характеризувались почуттям відчуженості від Інакшого [7]. С. Неклюдов, досліджуючи "сценарні схеми" життя, вказує, що "стереотипність драматургії життя", яка є завжди (а у суспільствах традиціоналістського типу особливо), отримує відображення в моделях знання культурної традиції, які розосереджені на різних її рівнях (вербальним і невербальним: речовим, акціональним та ін.), – в "когнітивних корелятах" дійсності (фреймах, скриптах, прототипах), які виникають як результат обробки в пам'яті спільноти якихось типових життєвих ситуацій. Ван Дейк висловлює припущення, "що фрейми мають більш-менш конвенціональну природу і тому можуть визначати та описувати, що в конкретному суспільстві є "характерним" або "типовим". Це особливо стосується деяких форм соціальної діяльності <...> Саме концептуальні фрейми (можна назвати їх "сценаріями") певним чином організують нашу поведінку і дозволяють інтерпретувати поведінку інших людей" [10]. На думку С. Гатальської, "уболюючи за рівновагу між надлишком і частковою втратою колективної пам'яті, Рікер розмірковує про феномен "колективної пам'яті", заглиблюючись у поняття ідентичності. Це не тільки те, що вирізняє мене з маси й відрізняє від інших, а й те, що складає тотожність собі. На цьому рівні колективна пам'ять відбиває переживання й відчуження нами своєї ідентичності-тотожності. Інша риса колективної пам'яті – відчуття наступності й безперервності: спільнота живе не лише актуальними подіями, які переживаються в теперішньому, а й спогадами про минуле, вона зберігає сліди минулого й несе в собі почуття обов'язку" [3]. На думку Т. Андрущенко, "в аналізі культурних цілісностей постмодерністська стратегія передбачає використання ідеї про "інакшість", протиставлення "себе" і "Чужого", "інакшого". Те, що є "культурними ланками-одинацями", – людина, слова, значення, ідеї, естетичні категорії (естетичне як таке), філософські системи, соціальні утворення, – утримуються у своїй видимій цілісності лише завдяки активному витісненню, опозиціонуванню та ієрархізації" [1]. Досліджуючи міжетнічний полілог у фольклорних жанрах, варто враховувати психологічно обумовлену специфіку сприйняття як етнічного Чужого, так й етнічного Інакшого. Співіснування та взаємодія різних етнокультур на різних рівнях сприяє стиранню чіткої межі між своїм та Чужим, саме тут і "народжується" етнічний Інакший. Сформовані протягом тривалого часу принципи оцінки та сприйняття етнічного Чужого досить складно трансформуються в етнічного Інакшого.

Важливим джерелом дослідження етнічного та еноконфесійного контекстів для з'ясування природи Інакшого є народна проза України. Порівняння відомостей про своїх, Чужих та Інакших демонструє специфіку

їх фольклорних когнітивних патернів, які зумовлені механізмом сприйняття етнофором іногородця та іновірця з позиції Своєї культури.

Традиційні етнокультури демонструють наявність своєрідної ієрархізації Чужих: деякі іногородці та іновірці виявляються менш Чужими, ніж інші, – тобто етнічно Інакшими. Так, для українця росіяни, євреї, турки, німці, татари, поляки, цигани – іногородці та/або іновірці, представники Чужого етносу та/або Чужої еноконфесії (Наприклад, фольклорні казки демонструють еноконфесійну дилему: "Чий Бог старший: чи наш, чи жидівський" [9, с. 54], "Наш Бог і німецький Бог" [9, с. 55–56]). Проте іншу ситуацію можна спостерігати по відношенню до представників "близького" етносу або ж іноетнічного сусіда, який належить до "близької" конфесії. З одного боку, росіяни для українців – представники Чужого етносу, проте якщо персонажами оповіді є росіянин і представник іншого етносу, то український оповідач надає перевагу росіянину. Розглядаючи ситуацію з еноконфесіями, то українці та росіяни (переважно) сповідують одну віру. Але у фольклорній прозі зафіксовано розмежування "наш" Бог і "московський" Бог" [9, с. 54]. Тобто, з одного боку, росіянин – Свій (порівняно з євреєм, татариним та іншими представниками неслов'янських народів і нехристиянської конфесії), проте, з іншого боку, він все ж таки не зовсім Свій, він етнічно Інакший. Що і дає підстави говорити, що окрім традиційної діади "свій-чужий" з'являється фольклорна триада "свій-інакший-чужий".

Таким чином, дослідження міжетнічного полілогу в народній прозі України дозволяє зробити висновок, що: 1) трансформація фольклорної діади "свій-чужий" на фольклорну триаду "свій-інакший-чужий" є логічно обумовленим; 2) коректним та доречним є використання концепту етнічного Інакшого дозволить встановити механізми інтолерантності. Усвідомлення етнічної Інакшості дозволяє змінити характер, зміст і сутність міжетнічних стосунків, їх значення для налагодження міжетнічного полілогу в умовах сьогодення.

1. Андрущенко Т.І. Постмодернізм як протиставлення. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>; 2. Антошкіна Л., Гадишко О., Красовська Г. та ін. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу. – Донецьк, 2010; 3. Гатальська С.М. Культурологія як іншологія: коцепт Ішого в культурфілософській рефлексії // Гатальська С.М. Філософія культури: Підручник. – К., 2005. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws>; 4. Довгополова О.А. Метафорична схема обжитого простору: місце Ішого, Чужого, Відторгненого: Автореф. дис. ... д-ра філос. наук. – Одеса, 2008; 5. Другой / Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Спб., 1863–1866. – Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru>; 6. Иной / Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Спб., 1863–1866. – Режим доступу: <http://www.novpol.ru>; 7. Капусцинский Р. Иной в глобальной деревне. – Режим доступу: <http://www.novpol.ru>; 8. Марчук О.В. Феноменологічні концепції Ішого в сучасній філософії: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net>; 9. Міжетнічні стосунки в українських народних казках / Упор., перед., приміт., словник І. Грищенко. – К., 2009; 10. Неклюдов С.Ю. "Сценарные схемы" жизни и повествования // Русская антропологическая школа. Труды. – М.: РГГУ, 2004. – Вып. 2. – Режим доступу: <http://www.ruthenia.ru>; 11. Суковата В.А. Мотив Ішого у філософії Імени Павла Флоренського і в концепціях М. Бубера і К.Г. Юнга: порівняльний аналіз // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна Філософія, Психологія. – Вип. 1(32). – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.

Надійшла до редколегії 07.09.11